

Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline

Monika Komušanac, Stjepan Šterc

Glavni je cilj ovog rada potvrditi važnost jasnoga distinkcijskog određenja predmeta interesa historijske geografije kroz znanstveno utemeljena načela, te definirati historijsko-geografski teorijski koncept kao ishodišni pristup široj problematici geografije kao znanosti. Jedan od temeljnih problema teorijskog razmatranja historijske geografije od njezinih početaka kao samostalne discipline bilo je nejasno pozicioniranje njene predmetno-sadržajne osnove i određenje njezina graničnog ekstenziteta u okviru znanstvenog sustava geografije. Komparativnim pristupom i teorijskom analizom povijesnog i geografskog aspekta istraživanja determinirani su historijsko-geografski faktori, a njihov interaktivan odnos postavljen kao preduvjet za razumijevanje objektivne prostorne stvarnosti te projiciranje i predviđanje odnosa u prostorno-vremenskom kontinuumu. Nakon detaljne analize problematike u radu, pregleda dosadašnjih teorijskih razmatranja i sinteza rezultata istraživanja, potvrđene su opće geografske te definirane specifične historijsko-geografske zakonitosti kao integrativne poveznice prirodnoga i društvenoga znanstvenog sustava.

Ključne riječi: historijska geografija, teorijski koncept, definiranje discipline

Historical Geography - the Basic Identity of the Geography Discipline

The aim of this work is to acknowledge the value of clear, distinct definitions of the historical geography field of interest through scientifically founded principles, as well as to define the theoretical concept of historical geography as the fundamental approach to the wider issues of social geography (and geography in general). One of the crucial issues of the theoretical discussion of historical geography, since its beginnings as an independent discipline, has been the issue of the unclear position of its subject-matter and contextual ground, and the definition of its limits within the frame of the scientific system of geography in general. Using the comparative approach and theoretical analysis of the historical and geographical aspect of the research, historical-geography factors have been determined, and the interactive relation of those factors has been superposed as a prerequisite for the understanding of the pragmatic space reality, and for the prediction of future relations in the space time continuum. Following the detailed analysis of those issues, the overview of the analysis that has been done so far, and the synthesis of the research results, the general geographical principles have been confirmed, and specific historical-geographical principles have been defined as the integrative connection between the natural and social science system.

Keywords: historical geography, theoretical concept, defining discipline

UVOD

Poimanje historijske geografije kao discipline unutar interdisciplinarnoga geografskog znanstvenog polja koja je poveznica predmeta istraživanja povijesti kao dijela sustava humanističkih znanosti i jedinstvenoga geografskog pristupa utemeljenog na teorijskom-etodološkim odnosima prirodnih i društvenih znanosti osnova je za razumijevanje temeljnih relacija među njima. Analizom povijesnog pristupa istraživanju i geografskoga teorijskog okvira povijesna su zbivanja i geografski elementi i/ili faktori dovedeni u međuzavisan položaj i pokazali uzajamnu uvjetovanost uzroka i posljedica još od elementarnih razvojnih faza ljudskog društva i naseljenosti pa do suvremene uloge u regionalnom i prostornom planiranju.

Dosadašnji teorijski radovi sadržajno su obuhvaćali pokušaje preciziranja predmeta istraživanja, problematiziranja metodologije i tehnika rada te u manjoj mjeri determiniranje položaja historijske geografije u znanstveno istraživačkom sustavu, a svojim su spoznajama potaknuli znanstvene rasprave o usklađivanju i generalizaciji historijskogeografskih zakonitosti kroz različita polja znanstvene i stručne orijentacije autora. Polemiziranje oko semantičkog objašnjenja pojma historijska geografija, različitosti u definiranju sadržaja i predmeta istraživanja kroz spoznaje i principe historijskogeografskih škola te izdvajanje općih načela i zadataka historijske geografije, koji bi odgovarali suvremenoj znanstvenoj metodologiji, rezultirali su definiranjem historijsko geografskoga teorijskog pristupa. Kompleksan i višeuvjetovan predmet istraživanja kojim se bave različite znanstvene discipline, grane, polja i područja, primarno interdisciplinarn, rezultirao je nizom teorijskih radova čije su spoznaje u velikoj mjeri bile određene povijesnim razvojem nekog naroda, posebnostima geografskog položaja i/ili društvenog uređenja, a istodobno su pokazali nemogućnost integracije i univerzifikacije zaključnih misli iz njih.

Proučavanjem radova o općoj povijesnoj terminologiji i metodologiji, osnovnih teorijskih problema povijesnih istraživanja s jedne strane te teorijsko-znanstvenih principa geografije s druge strane, deduktivnim je putem, nakon teorijske analize, dobiven pregled koji je postavio temeljne relacije povijesti (historije) i zemljopisa (geografije) te temelje egzaktnijem historijskogeografskom pristupu. Sintezna je vrijednost istraživanja tim veća s obzirom na dinamiku promjena u istraživačkoj sistematizaciji znanstvenih disciplina. Uspješnim definiranjem historijskogeografskoga teorijskog pristupa diferenciraju se ključni geografski uvjeti povijesnog razvoja, utjecaj (i stupnjevanje utjecaja) geografske sredine na socijalne skupine te odraz i posljedice povijesnih zbivanja na valorizaciju prostornih procesa značajnih za geografiju. Ovim se radom nastoje uspostaviti fundamentalne veze čimbenika povijesnog razvoja i geografske organizacije prostora, odrediti red veličine među njima, međuuvjetovanost i intenzitet pojedinih čimbenika, i povezati u cjelovit pristup, vrednujući također i ljudsku stvaralačku i kreativnu komponentu, ljudsko materijalno, duhovno i kulturno djelovanje spram prirode, čime bi se napravio nužan odmak od isključivosti geografskog determinizma koji je prevladavao u ranijim raspravama o historijskogeografskim teorijskom-etodološkim koncepcijama. Iz takva poimanja historijskogeografskoga teorijskog pristupa bilo je potrebno pristupiti i postavljanju okvira samog znanstvenog djelovanja historijske geografije odnosno njene pozicije u okviru opće geografije te njene aplikativnosti u suvremenome regionalnom razvoju i predviđanju promjena u prostorno-vremenskom kontinuumu.

S obzirom na to da historijska geografija sadržajno (predmetom istraživanja) intermedijarno povezuje znanstvene djelokruge pojedinih geografskih disciplina, za definiranje historijskogeografskoga koncepta upotrijebljeni su osnovni radovi o teoriji geografije, razvoju i izdvajanju historijske geografije kao zasebne discipline domaćih (Šterc, Rogić, Fuerst-Bjeliš) i stranih autora (Bonnet, Holt-Jensen, Graham, Johnston, Meinig, Minca, Merrens, Meyer, Nash, Strietmelmeir, Woods, itd.), ali i specijalizirani radovi iz područja povijesti, ekologije krajolika i po predmetu istraživanja srodnih znanstvenih disciplina, polja i područja. Od početka je samostalni razvoj nove geografske discipline praćen problemom nedovoljno jasne sadržajne distinkcije u odnosu na druge geografske i povijesne discipline, što se pripisivalo nedostatku metodološko-teorijske rasprave (Kučera, 2008). Sva dosadašnja teorijska razmatranja mogu se klasificirati u dvije grupe (dva pristupa) s najznačajnijim predstavnicima i pripadajućim im radovima kako bi se moglo lakše uočiti temeljne razlike među njima i definirati sličnosti, izdvojiti osnovne pretpostavke i testirati ih. Razlikujemo povijesne i geografske teorijske pristupe/radove, pa će se sukladno takvoj podjeli razmotriti pregled dosadašnjih radova.

Povijesni pristup, za razliku od geografskoga, polazi od odnosa čovjeka i povijesnih zbivanja u određenoj (povijesnoj) prostoru, objašnjavajući, razmatrajući i predviđajući zakonitosti razvoja ljudskog društva u njegovim različitim razvojnim fazama. Komplementarnost povijesnih zbivanja i prostora (geografskoga) upravo se kroz historijskogeografski istraživački postupak može jasno uočiti i istraživati. Povijesnih radova historijskogeografske tematike ima bitno manje nego geografskih, a najvažniji navedeni u bibliografiji jesu Grafenauer, Gross, Lučić, Janeković-Römer, Pabst i Stipišić.

Geografski pristup polazeći od uzajamnog odnosa čovjeka i prostora objašnjava promjene koje su nastale u prošlosti na Zemljinoj površini. Uzima se u obzir i fizička sredina koja se odražava u različitim segmentima života, a negira nepromjenjivost i isključivost prirodnogeografskih uvjeta za razvoj i formiranje društvenih odnosa. Iz tako postavljenih odnosa kulturno-civilizacijskim prožimanjem, dakle humanim djelovanjem, dolazi do promjene primarne sredine, odnosno primarnog pejzaža u kulturni pejzaž. Predstavnike (navedene u popisu literature) tako interpretiranoga interaktivnog odnosa čovjeka i prostora možemo razdijeliti s obzirom na njihovu različitu tematsko-istraživačku orijentaciju: korelaciju geografije i povijesti razmatrali su Baker, Blanc, Darby, Guelke, Kučera, Ogborn itd., postavljanjem temeljnog istraživačkog postupka i metodološkog okvira historijske geografije bavili su se Butlin, Day, Driver, Edwards, Gregory, Harris, Jones, itd., a utjecaj prirodne osnove na preobrazbu i valorizaciju prostora objašnjavali su Holdsworth, Naylor, Ogilvie, Thrift, Williams i drugi.

Za potrebe lakšeg apstrahiranja i generalizacije izdvojeni su teorijsko-istraživački ciljevi i zadaci: *prvo*, uspoređivanje predmeta istraživanja, metodologije i tehnika rada kojima raspolaže povijest i iz tih komponenti definiranog aspekta istraživanja na određeno područje u odnosu na pojam teorijsko-znanstvenog identiteta geografije te njezina znanstvenog usmjerenja na isto određeno područje; *drugo*, objašnjenje važnosti razvoja geografije i povijesti kao koherentnih dijelova unutar različitih znanstvenih sustava, te čimbenika sadržajnog izdvajanja (i razlikovanja) historijske geografije od ostalih subordiniranih disciplina geografije; *treće*, rangiranje razine odražavanja geografskih čimbenika na uvjetovanost procesa u povijesnom prostoru i uočavanje promjena njihova intenziteta u

određenoj povijesnoj epohi i na određenom stupnju razvoja društva; *četvrto*, objašnjavanje korelacijskog značenja i primjenjivosti historijske geografije kao sredstva posredovanja pri predviđanju prostornih sadržaja, procesa, veza i odnosa te njihova značenja u regionalnom konceptu suvremene geografije.

Povezivanjem dvaju osnovnih načina razmatranja, geografskog i povijesnog, izdvojen je temeljni predmet razmatranja ovog rada (historijskogeografski teorijski pristup), koji će dokazati opravdanost i konkretnu primjenjivost dolje navedenih osnovnih hipoteza (pretpostavki):

Historijska geografija primarno je geografska disciplina čija je problemska osnova ujedno i dio koncepcije suvremene geografije.

Definiranjem specifičnoga, znanstveno utemeljenog historijskogeografskog pristupa historijska geografija potvrđuje status fundamentalne discipline unutar geografije.

Korištenjem općih koncepcija i metoda ostalih geografskih i srodnih disciplina ostvaruje teorijsko jedinstvo znanstvene identifikacije s njima.

Nedovoljno jasna sadržajna distinkcija prema geografskim i povijesnim disciplinama rezultat je kompleksnosti interdisciplinarnog predmeta istraživanja historijske geografije.

Historijska geografija svojim pristupom i metodologijom projekcija zakonitosti pojava i procesa koje istražuje ima veliku funkcionalnu važnost u planiranju.

Prvenstveno upotrijebljena znanstvena metoda u skladu je s tendencijom razvoja znanosti općenito (pa tako i historijske geografije) koji teži sustavnosti, ali, kao što je spomenuto, višeučetovani predmet istraživanja bio je otežavajući faktor pri proučavanju problema u cjelini, formiranju integrativnog pristupa i rješenja koji bi bili relevantni i primjenjivi i na svakoj disciplinarnoj razini pojedinih znanosti. Osim teorijske analize, komparativnim pristupom teorijskim principima jedne i druge znanosti, testirane su početne postavke (pretpostavke), a sintezom rezultata istraživanja dobivene znanstvene spoznaje za razumijevanje objektivne stvarnosti, predviđanje prostorno-vremenskih odnosa i promjena te davanje doprinosa suvremenom razvoju i problemima geografije.

ANALIZA PROBLEMATIKE

Povijesni aspekt istraživanja

Jedan je od osnovnih problema pristupa proučavanju povijesti kao jedne od znanstvenih disciplina humanističkih znanosti neslaganje/nejedinstvo povjesničara oko određivanja i usklađivanja nacionalnog (povijest/historija/historiografija) i internacionalnog naziva (*history*) znanosti kojom se bave, kao i različita upotreba tih dvoznačnih, čak i troznačnih pojmova u svakodnevnom životu, odgojno-obrazovnim sustavima i naročito znanstvenom području u čijim se okvirima formirala i razvijala. Polemike oko prihvaćanja jedinstvenog nazivlja prisutne su i danas, ali su ponekad svojim usmjerenjem na razmatranje terminologije manje pozornosti pridavale primarnoj problematici definiranja predmeta istraživanja i zadataka znanosti kao početnog stupnja razvoja jedinstvene teorijsko-sadržajne osnove, koja bi pritom mogla postaviti jasne distinkcijske granice u odnosu na srodna istraživačko-znanstvena područja.

Razvoj povijesti, uvjetno rečeno, možemo pratiti od ranih razvojnih faza društva (izum pisma), kada se interpretirala kao posebna književna vrsta i u takvim se okvirima, manje ili više, razvijala sve do početka ranoga novog vijeka. No o njezinu razvoju kao znanosti koja ispunjavanjem određenih kriterija potvrđuje svoju identifikaciju s ostalim disciplinama humanističkoga znanstvenog sustava ne možemo govoriti sve do 19. stoljeća zbog strukturalnog ograničavanja na prikazivanje događaja (činjenica) i pripovijedanje sličnije deskriptivnim radovima.

Znanstveno-teorijska osnova formirana je počecima bavljenja *historiografije* ne samo specifičnim dijelovima društva (vojna i politička povijest) već i općim segmentima života (gospodarstvo, društvo, kultura itd.), proučavanjem uzročnosti i posljedičnosti slijeda povijesnih zbivanja te analizom struktura i mehanizama procesa u povijesnom prostoru, kao i promjena (čak i onih indirektnih) koje utječu na te procese¹.

Takvim, novijim shvaćanjem historiografije postavljani su u 19. stoljeću temelji povijesti kao pragmatične (poučne) znanosti, ostvarujući time potrebu znanosti koja se odnosi na primjenjivost sintezno dobivenih znanja i spoznaja u istim ili komplementarnim područjima iako postoje značajna ograničenja primjene uvjetovana specifičnošću povijesnih metoda.

Općeprihvaćena i pojednostavljena definicija povijesti glasi: *povijest je humanistička znanost koja otkriva svekoliku vezu ljudskog djelovanja te koja po određenim pravilima istražuje, utvrđuje, tumači i prikazuje povijest čovječanstva*. Predmet su njezina istraživanja dakle ljudi, određeni vremenskom i prostornom komponentom, odnosno razvoj ljudskog društva od njegovih početaka do danas, utvrđivanje zakonitosti razvoja ljudskog društva te povezivanje i objašnjavanje događaja i pojava u prošlosti (Grafenauer, 1990, 13). *Ciljevi povijesti kao znanosti jesu: 1) uporabom svih dostupnih povijesnih izvora omogućiti rekonstrukciju života ljudi i događaja vezanih uz njih u određenom prostoru i vremenu, 2) uočavanje promjena u razvoju ljudskog društva, 3) objašnjavanje tog razvoja i utvrđivanje unutrašnjih zakonitosti u njegovim različitim fazama* (Grafenauer, 1990, 14).

Svoju interdisciplinarnost u okviru sustava humanističkih znanosti potvrđuje kompleksnim predmetom-poveznicom istraživanja (čovječanstvo), koja joj omogućuje razmatranje iste problematike s različitih aspekata i mjerila srodnih struka, olakšava interpretaciju i pomaže dobivanju cjelovitije i objektivnije slike prošlosti (u cjelini ili njezinu određenom dijelu). Pritom se najviše nadopunjuje s takozvanim *pomoćnim povijesnim znanostima*, koje dijelimo na: *prave pomoćne znanosti*, a to su kronologija (proučavanje sustava računanja vremena), paleografija (proučavanje pisma), diplomatika (proučavanje povelja) i epigrafika (proučavanje natpisa), te one koje ovisno o pristupu mogu biti *ili samostalne ili pomoćne povijesne znanosti*, a to su arheologija (proučavanje starina), sfragistika (proučavanje pečata), heraldika (proučavanje grbova), numizmatika (proučavanje novca i medalja) i genealogija (proučavanje rodoslovlja)².

Slijed povijesnog istraživanja ne razlikuje se bitno od istraživanja drugih, srodnih znanosti. Početak povijesnog istraživanja predstavlja pripremu šire teorijske podloge (ovisno o dostupnosti izvora) za prijelaz i specijalizaciju na uže tematsko-problemsko područje, uz adekvatno oblikovanje istraživačkog pitanja unutar granica određenoga teorijskog okvira. Osnovni kriteriji koje povjesničar u interpretaciji (kao i u svim drugim fazama

istraživanja) izvora mora zadovoljiti jesu: *kritičnost* kao temelj utvrđivanja pouzdanosti i vjerodostojnosti izvora (povijesnih činjenica), *objektivnost* kao temelj nepristranosti te *kauzalnost* kao temelj pragmatičnosti. Potpunije sagledavanje i lakše prezentiranje sinteznih rezultata istraživanja iziskuju uporabu diverzificiranih metodoloških i teorijskih koncepcija u subdisciplinarnoj razdiobi. To načelo u povijesnoj znanosti ostvaruje se kombinacijom kritičkog i problemsko-analitičkog pristupa, povijesne analize, te sinteze kao završne faze izvođenja teorijskih zaključaka i postavljanja relacija između izdvojene problematike i širega povijesnoga konteksta kao cjeline koju čine. U slučaju da se povijesna istraživanja odnose na događaje iz davne prošlosti iz kojih nije ostalo dovoljno povijesnih izvora, osim navedenih metoda povjesničar će posegnuti za nekim drugim metodama, bolje rečeno tehnikama rada³ svojstvenijim tehničko-prirodnim znanostima.

Komplementarnost povijesti prema drugim znanstvenim područjima i disciplinama u osnovi već određuje njen već razmotreni i definirani predmet interesa. Budući da se proučavaju temeljni odnosi čovjeka (pojedince, društva) s povijesnim zbivanjima u geografskom (povijesnom) prostoru, jasno je da je preklapanje interesa susjednih (srodnih) znanstvenih disciplina i područja očekivano – prema geografiji, ekonomiji, sociologiji, etnologiji, arheologiji (ako se shvati kao pomoćna povijesna znanost), antropologiji itd. U svim se navedenim znanostima razvijaju znanstvene discipline koje svojim znanstvenim istraživačkim interesom prelaze u susjedna područja. Sve to čini jedinstveni komplementarni znanstveni sustav.

Širina predmeta interesa, bogatstvo hrvatskog jezika, komplementarnost i interdisciplinarnost, uporaba latinskih i grčkih pojmova i slično razlogom su uporabe različitih termina za jedinstvenu znanost, što na različitim razinama unosi zabunu. Pojam *historija* uvriježen je na međunarodnoj znanstvenoj razini i uglavnom se rabi u većini zemalja. U Hrvatskoj se pojam *historija* gotovo ne koristi u obrazovnom i studijskom sustavu, osim pojma *historiografija*, koji nije istoznačnica pojma *historija*. Historiografija je znanstvena disciplina unutar povijesti koja se bavi istraživačkim pristupom povijesti. Upravo taj terminološki raskorak u primjeni pojma *historija* (s nastavkom *grafein*) za disciplinu unutar povijesti na neki način potvrđuje istoznačnost pojmova *povijest* i *historija*. Pojam *povijest* primjenjuje se na svim obrazovnim razinama i studijima, za sve stručne institucije, glasila i slično, čime je jasno potvrđeno određenje pojma *povijest*. Dakle *povijest* je naziv humanističke znanosti i svih stručno-znanstvenih institucija, a *historija* se koristi samo za razine nižeg reda veličine, i to ne samostalno, nego u složenicama. I u osnovi su pojmovi *povijest* i *historija* sinonimi.

Geografski teorijski koncept

Temelji *geografskoga teorijskoga koncepta* postavljeni su u domaćoj literaturi još 1986. u *Geografskom glasniku* 48 u teorijskom radu S. Šterca „O suvremenom geografskom objektu istraživanja s posebnim osvrtom na demogeografiju” i nekoliko kasnijih radova istog autora do 1990. godine. Analizirajući domaće i međunarodne ključne teorijske radove, autor se upustio u definiranje predmeta interesa geografije, primarno zbog same geografije, nastojeći pozicionirati struku u okviru znanstvenog sustava ovisno o predmetu interesa, a ne o trenutnoj poziciji geografije u školstvu, znanosti i društvu.

Navedena teorijska razmatranja potvrdila su da geografija kao znanost nikad nije bila sporna s obzirom na predmet interesa, koji je jasan, objektivan i nužno znanstvenoistraživački, ali je ponekad bila sporna s obzirom na metode i tehnike u istraživačkom postupku te zbog subjektivnih slabosti nositelja istraživačkog postupka i geografske spoznaje. Ključna pretpostavka izdvajanja, određivanja, definiranja, identificiranja itd. predmeta interesa geografije bila je da se predmetom interesa te metodama i tehnikama rada ne ulazi u područja (predmet interesa) etabliranih znanstvenih disciplina, znanosti i znanstvenih područja kojima nije moguće geografskim metodama biti ozbiljnija znanstvena konkurencija i koje su razvijenije, etabliranije te jasno određene predmetom interesa. Istovremeno takvim jasnim određenjem nije predmet interesa postavljen u zatvoreni sustav u koji niti je moguće ući niti je iz njega moguće izaći u istraživačkom postupku kroz prijelazne, spojne, tzv. provodne i slične znanstvene discipline unutar same geografije, granične discipline iz srodnih, susjednih, bliskih, komplementarnih i sličnih znanstvenih područja. Time se ne ograničava znanstvena spoznaja i istina, ali se pristupi, istraživački postupci, teorijski koncepti i slično usmjeruju prema intenzivnom pristupu, za razliku od često prisutnog ekstenzivnoga, i u osnovi deskriptivnog pristupa. Upravo takav intenzivan, jasno određen, ni po čemu sporan i samo geografiji svojstven pristup daje geografiji veliko značenje u razumijevanju objektivne stvarnosti.

Spoznaja i općeprihvaćena identifikacija geografije prema kojoj samo ona može svojim tehnikama i metodama rada, pristupom, razmatranjem, definiranjem i predviđanjem postaviti prostorne zakonitosti, organizaciju i logiku prostora (to je tzv. vanjski predmet i interes geografije, o kojem nešto kasnije) omogućuju geografiji neosporni status u znanstvenom sustavu te razvoj profila studija u organizacijskom smislu kojim je moguće proširiti znanstveni interes. Primarno se tu misli na studij demografije i studij regionalnog razvitka, ali o tome konkretnije u nekom od sljedećih radova. Cjelokupni teorijski koncept postavljen 1986. i razvijan u ovom radu uvodi nas u poimanje geografije kao svojevrsne filozofije i logike prostora te ustvari u samu bit razumijevanja, razmatranja, organizacije, planiranja i predviđanja geografskog prostora. Konceptijski sve to nije sporno, razmatrajući i poznajući granična znanstvena područja i njihov istraživački interes. Stoga je bitno predmetom interesa, metodama i tehnikama rada geografije prikazati upravo ovakav predmet interesa i prihvatiti teorijski koncept, kako se ne bi dogodilo da u znanstvenoj utakmici geografija bude prisiljena, s razvojem graničnih znanstvenih disciplina, još dodatno suziti svoj predmet interesa. Tako određen, već je sam po sebi izuzetno složen, višeuvojetovan i opsežan te predstavlja poseban znanstvenoistraživački izazov.

Definicija geografije

Sukladno svemu iznesenom, općoj geografskoj teorijskoj spoznaji i ranijim stavovima (Šterc, 1986), definiranje geografije, odnosno njezina predmeta istraživanja moguće je kako slijedi.

„Geografija je interdisciplinarno znanstveno polje u kojem se putem jedinstvenoga sustava fizičko-geografskih i socijalno-geografskih disciplina proučavaju, pojašnjavaju, planiraju i predviđaju postojeći odnosi i odrazi u geografskom prostoru (sadržaji, procesi, veze i odnosi; postojeći i/ili materijalizirani u novom obliku i na drugom mjestu na

geopovršini), nastali prožimanjem prirodnih elemenata (faktora) i/ili društvenih faktora (elemenata), s ciljem otkrivanja, objašnjavanja i predviđanja zakonitosti u procesu njihovog transformiranja i valoriziranja.”

Složenost geografskog određenja u navedenoj formi logična je i očekivana s obzirom na složenost geografskog predmeta interesa. Za razumijevanje posebnosti geografskoga teorijskog pristupa nužno je dodatno objasniti pojmove *geopovršina*, *geografski prostor* i *odnose* (krajnja relacija u redu veličine *sadržaj – proces – veza – odnos*). Svi su ostali termini upotrijebljeni u definiranju geografije manje-više standardni i općepoznati u teoriji znanosti.

Geografska površina

Brojni i različiti pokušaji određenja i identifikacije geografije često su *geografsku površinu* postavljali kao predmet interesa geografije, ali ona to nije. Vrlo su se često u sinonimnom značenju izjednačivali i pojmovi geografske površine i geopovršina. Ne postoji tu samo terminološka razlika nego i temeljna u sadržajnom i funkcionalnom smislu, što se primarno odnosi na njihovu uporabu u određenju znanstvenih postupaka i pristupa. *Geopovršina* je zapravo Zemljina površina koja kao dvodimenzionalna kategorija (površina-prostor) predstavlja skup svih neravnina na Zemlji, primarno fizičkogeografskog nastanka i oblika, s uključivanjem neravnina u podmorju i/ili površine mora ovisno o načinu promatranja Zemljine površine.

Geografska površina također je dvodimenzionalna kategorija, skup je svih neravnina fizičkogeografskog i socijalnogeografskog postanka i značenja na Zemlji te isključuje podmorje, koje je predmet interesa i proučavanja drugih znanstvenih područja i disciplina. Dakle geografsku površinu čine i svi materijalizirani oblici nastali kao društvena nadgradnja nezavisno od toga koliko su iznad mora (tzv. nadmorska visina). Geografska površina jest predmet geografskog interesa, ali kao osnova ili temelj ili baza ili podloga prostora kao trodimenzionalne kategorije u kojem se zapravo sve događa u temeljnom odnosu prirodna osnova – društvena nadgradnja. Svi se sadržaji, procesi, veze i odnosi primarno razvijaju u prostoru na geografskoj površini. No u tom se prostoru u osnovi događa sve zanimljivo povijesti, ekonomiji, fizici, kemiji i čitavom nizu drugih znanstvenih područja i disciplina, pa se ne može potvrditi da je prostor na Zemljinoj površini ili iznad geografske površine predmet interesa geografije. Neodređenost prostora iznad Zemljine površine, posebno njegove visine i granice u atmosferi, vrlo je izražena te stoga nije moguće bez konkretnijeg određenja tog prostora identificirati geografski predmet interesa. To je *tzv. vanjski predmet* ili objekt geografskog istraživačkog interesa, s kojim još uvijek nije u potpunosti zaokružen osnovni geografski teorijski koncept.

Geografski prostor – vanjski predmet geografskog interesa

Razmatrajući razvoj geografije kroz povijest, jasno se uočava sužavanje vanjskog predmeta interesa s razvojem srodnih znanstvenih područja i disciplina. Nije to samo specifičnost geografije, iako je logično da se razvojem znanstvenih istraživanja, a posebno metoda i tehnika rada, znanstveni interesi proširuju. U geografiji to vrijedi kod tzv.

unutrašnjeg objekta ili predmeta interesa, koji se s razvojem geografije stalno proširivao (o tome u sljedećem poglavlju). Upravo u tom konceptu tzv. vanjskog i unutrašnjeg teorijskog i interesnog okvira velika je posebnost geografije koja je čini prepoznatljivom, nužnom i nezaobilaznom u razumijevanju logike i organizacije prostora te jasno pozicioniranom u znanstvenom sustavu.

Brojna teorijska razmatranja do sada su za vanjski predmet interesa geografije označivala, postavljala, određivala itd. ove kategorije (pojmove): *antroposfera*, *geosfera*, *geoprostor*, *čovjekov geoprostor*, *realni geoprostor*, *potencijalni geografski prostor*, *geopovršina*, *geografska površina* i *granično minimalna geografska površina* (Šterc, 1986). Posebno je važno uočiti snižavanje reda veličine navedenih pojmova i u pravilu smanjivanje interesa geografije istim redoslijedom (Šterc, 1986).

Definirajući geografsku površinu u prethodnom poglavlju kao dvodimenzionalnu kategoriju na kojoj se nalaze svi sadržaji i razvijaju svi procesi, veze i odnosi bitni za razumijevanje geografskoga teorijskoga koncepta, pristupa, okvira, interesa i slično, zapravo nam ostaje samo određenje prostora u kojem se sve to zbiva, prostora na Zemljinoj površini. Iznad svake točke na Zemljinoj površini nalazi se atmosfera, za koju je u prethodnim radovima već jasno utvrđeno da nije predmet istraživačkog interesa geografije, nego primarno klimatologije i geofizike. Geografija nije razvila metode i tehnike rada za istraživanje posebno donjih slojeva atmosfere, ali su joj bitne spoznaje o atmosferi (donjim slojevima) jer se tu nalaze vrlo važni faktori (sadržaji, elementi) koji utječu na sadržaje, procese, veze i odnose na Zemljinoj površini, odnosno, preciznije, na geografskoj površini.

Prostor iznad geografske površine ključna je kategorija za određenje vanjskog predmeta geografskog interesa, posebno dimenzioniranje njegove visine u atmosferi. Bez obzira na različita mišljenja o tome u teorijskim radovima, jasno je i logično da je to prostor u atmosferi neposredno iznad geografske (Zemljine) površine u kojem u osnovnim funkcijama egzistiraju pojedinac, zajednica i cijela ljudska populacija. Pritom se ne misli na čovjekov iskorak u atmosferu avionom u prometnom smislu ili u svemir u znanstvenotehnološkome istraživačkom smislu. Taj je prostor u geografskom smislu simboličan, nužan je okvir sadržajâ, procesa, veza i odnosa te je dio atmosfere koju geografija ne istražuje. U svakodnevnoj percepciji doima se kao klasični euklidski prostor i seže u prosjeku do pet metara iznad geografske površine. Pojas, zona, okvir itd. u atmosferi do pet metara iznad geografske (pa i Zemljine) površine okružuje, zahvaća, ovija itd. u biti sferni Zemljin oblik i logično je da je i sam zakrivljen (sferan) te da ga možemo definirati kao neeuklidski prostor. *To je geografski prostor, vanjski je predmet ili objekt geografskog istraživačkog interesa i identificira geografski teorijski koncept ili pristup.*

Unutrašnji predmet geografskog interesa

Geografski je prostor samo vanjski okvir unutar kojeg se analiziraju sadržaji i razvijaju procesi, veze i odnosi bitni za geografiju te definiranje predmeta interesa geografije i teorijskoga koncepta koji zajedno čine *geografski identitet ili identifikaciju struke*. U njemu se praktično odvija sve vezano uz ljudsku populaciju i bitno za nju, kao i većina fizičkogeografskih procesa vezanih uz prirodnu osnovu. Zato je potrebno u tom prostornom

okviru i unutar svih tih brojnih procesa izdvojiti ono što je svojstveno geografiji i nije predmet istraživanja drugih znanstvenih područja. Geografiju u osnovi, osim specijaliziranih radova njenih disciplina i disciplina susjednih znanstvenih područja (susjednih u odnosu na predmet istraživanja), ne zanimaju prirodna osnova sama po sebi ni društvena nadgradnja sama po sebi (ukupno društvo – civilizacija i njezini materijalizirani tragovi na geografskoj površini), već *odnosi* koje te dvije kategorije formiraju među sobom. Po tome je geografiji bliska ekologija, koja se također bavi razmatranjem odnosa flore, faune i čovjeka i njihovih staništa.

Odnos između prirodne osnove i svih njezinih faktora (elemenata) te društvene nadgradnje i svih njezinih faktora (elemenata) samo je najviši oblik u nizu sadržaj, proces, veza, odnos. Dakle predmetom istraživanja geografije sve je to navedeno, a posljedica je temeljne relacije priroda-društvo u geografskome prostornom okviru. Upravo taj odnos (i sve niže kategorije) ne proučava, razmatra, istražuje itd. nijedna druga znanstvena disciplina ili područje (polje). To je svojstveno samo geografskome teorijskom pristupu i zato se geografiju može smatrati svojevrsnom logikom i filozofijom prostora u smislu određivanja i planiranja prostorne organizacije i prostornih funkcija. Po tome je pak geografija slična prostornom planiranju u arhitekturi, iako je i sama počela razvijati smjer prostornog planiranja kao organizacijski oblik nižeg reda veličine i predmetnog interesa.

Organizacija, planiranje i logika geografskog prostora (u nižem značenju geografske površine) jedan je od ključnih zadataka geografije u takvu teorijskom konceptu. Takvo je gledište opće ili generalno, iako se kroz neke nove koncepcije unutar takva okvira može govoriti i o novim pristupima vezanim uz prevladavajući faktor u prostoru. To geografiji daje dodatnu širinu, ali nikako ne dovodi u pitanje njezin osnovni koncept (npr. regionalne analize, analize kulturnog pejzaža, geokološke analize itd.).

Regionalna geografija pak, bez obzira na prostorno određenje kroz teritorijalnu jedinicu izdvojenu po različitim kriterijima, ima isti teorijski okvir ili koncept. Ništa se ne mijenja u odnosu na vanjski i unutrašnji predmet istraživanja osim jasnog definiranja prostorne jedinice na geografskoj površini. Svi zadaci i ciljevi u istraživačkom postupku ostaju isti, s tim da je posebni zadatak regionalne geografije, osim općih pristupa, odrediti, objasniti i predvidjeti *osnovnu funkciju ili osnovne funkcije svake regije* koja se istražuje bez obzira na to jesu li one tradicionalne povijesne regije, uvjetno-homogene, nodalno-funkcionalne, administrativne, fizičkogeografske, demografske, statističke i slično. Za određivanje funkcije (funkcija) regije čak nije bitno ni je li ona naseljena ili nenaseljena, iako je jasno da je u osnovi svakog planiranja stanovništvo (čovjek, pojedinac, zajednica).

Tako postavljeni vanjski i unutrašnji predmet istraživanja geografije njezin su opći predmet zanimanja i dio osnovnoga geografskog teorijskoga koncepta.

REZULTATI PROMIŠLJANJA

Teorijski koncept historijske geografije

Teorijsko određenje ili identifikacija svake geografske discipline u osnovi ovisi o određenju same geografije kao interdisciplinarnoga znanstvenog polja. Sukladno iznesenim teorijskim stavovima u radu, i *historijska geografija primarno se definira prema*

tzv. vanjskom i unutrašnjem predmetu istraživanja geografije. U postupku temeljne identifikacije historijske geografije vanjski predmet istraživanja ostaje isti i u osnovnoj struci (geografiji), a to je geografski prostor, odnosno prostor do pet metara iznad geografske (Zemljine) površine.

Osnovno izdvajanje historijske geografije kao samostalne geografske znanstvene discipline provodi se prema unutrašnjem predmetu interesa, koji se razlikuje kod svih ostalih geografskih disciplina. Principi izdvajanja geografske discipline raščlanjeni su u ranijim domaćim radovima (Šterc, 1986) na primjeru *demogeografije*. Svaki prevladavajući proces, veza, odnos i prevladavajuća djelatnost u geografskom prostoru (na geografskoj površini) što transformira prostorne sadržaje, mijenja organizaciju prostora ostavljajući za sobom materijalizirane sadržaje u novom obliku ili na drugome mjestu na geografskoj površini. Potvrđuje to već spomenuti primjer demogeografije u kojem je stanovništvo taj prevladavajući faktor i stoga se u okviru te geografske discipline razmatraju, objašnjavaju sadržaji, procesi, veze i odnosi što ih stanovništvo ima u relaciji sa svim elementima i/ili faktorima prirodne osnove i društvene nadgradnje. Slično stanovništvu takvi su prevladavajući faktori (sadržaji djelatnosti) npr. promet, industrija, razvoj gradova, kultura, ekonomija, politika, ruralna transformacija, turizam, trgovina itd., pa su se iz njih formirale samostalne geografske istraživačke discipline. Prema istom načelu moguće je etabliranje i novih disciplina, primjerice geografije sporta, geografije mode ili geografije medija, koje na nekim studijima već postoje, uz priručnike i udžbenike iz tih područja.

S obzirom na to da su povijesna zbivanja oduvijek, od civilizacijskih početaka, zapravo bila taj ključni faktor organizacije i preobrazbe prostora, logično je da se historijska geografija već rano izdvojila u zasebnu disciplinu. No očekivalo se, prema snazi trajnog odražavanja povijesnih faktora na prostor, jače etabliranje historijske geografije u geografskome znanstvenom sustavu. Očito da uzrok tome nije njezin predmet istraživanja, koji je neosporan i jasan, nego različiti konceptijski pristupi i relativna neodređenost unutar geografije.

Prema geografskome teorijskom konceptu, principima izdvajanja geografskih disciplina, povijesnom pristupu i jasno definiranom istraživačkom cilju, historijsku geografiju moguće je odrediti na sljedeći način:

„Historijska geografija je fundamentalna znanstvena disciplina u okviru geografije kojom se proučavaju, objašnjavaju, planiraju i predviđaju odnosi i refleksije u geografskom prostoru (sadržaji, procesi, veze i odnosi; postojeći i/ili materijalizirani u novom obliku i na drugom mjestu na geopovršini) nastali prožimanjem kompleksnih geografskih faktora i povijesnih zbivanja s ciljem razumijevanja objektivne prostorne stvarnosti.“

Složenost geografskoga vanjskog i unutrašnjeg istraživačkog znanstvenog okvira u kojem se povijesna zbivanja (događanja, prošla zbilja) reflektiraju logično je pozicionirala historijsku geografiju unutar geografije. Razumijevanje objektivne prostorne zbilje bez spoznaja iz klimatologije, geologije, geomorfologije, demogeografije, pedologije, mineralogije, prometne geografije itd. realno nije moguće, pa povijest u okviru svoga koncepta nije ni ulazila u istraživanje i definiranje navedenih odnosa. Na te odnose utječu brojni faktori prirodnogeografske osnove, društvene nadgradnje i povijesnih zbivanja koji čine jedinstveni prostorni kompleks u neprekinutome prostorno-vremenskom kontinuumu.

Njihova sistematizacija moguća je kroz geografiju i povijest prema već izdvojenim drugim disciplinama. Tako podjela geografije na fizičku i socijalnu potvrđuje niz faktora prirodne osnove i društvene nadgradnje, koje možemo tipizirati u *dvije grupe*:

– *tlo, biljni pokrov, geološko-mineraloška podloga, reljef, vode, klima, astronomski faktori, prirodne katastrofe...*

– *stanovništvo, naselja, promet, gospodarstvo, industrija, trgovina, turizam, kultura, politika...*

Sustav povijesnih faktora također je složen i vezan je za razliku od geografskih, uz društveno-humanistički aspekt razvoja civilizacija od njezinih početaka. Možemo izdvojiti slijedeće *povijesne faktore*:

– *pojedinaac, zajednica, društvo, prostor, vrijeme, prostorno-vremenski kontinuum, djelatnosti, umjetnost, kultura, religija, znanstvena spoznaja, ratovi, revolucije, politika...*

Sustav navedenih *historijskogeografskih faktora* u različitom prostoru i vremenu bio je više ili manje dominantan (uključujući grupe faktora i pojedinačne faktore) i upravo je odnos tih čimbenika i povijesnih zbivanja osnovni zadatak istraživanja historijske geografije. To je *tzv. unutrašnji predmet interesa historijske geografije* kao geografske discipline. Skup historijskogeografskih faktora u prostoru i vremenu djeluje ili utječe neprekinuto (iako je jasno da neki od njih pojedinačno imaju prostorno-vremenski diskontinuitet), što potvrđuje da je *tzv. vanjski predmet historijske geografije prostorno-vremenski kontinuum*.

Prema Einsteinovoj teoriji relativiteta (teoriji gravitacije), čestice moraju u svom gibanju slijediti zakrivljenost prostora, što nije uvjetovano nekom silom između prostora i čestica, već je to unutarnje svojstvo teorije. Ne postoji sila koja nas usmjeruje u vremenu prema budućnosti, već se to događa samo od sebe. Kontinuum nema fizičkih obilježja; npr. nema gustoću, temperaturu i sl., već ga treba shvatiti na apstraktan način kao svojevrsnu pozornicu na kojoj se odvijaju geografska i povijesna zbivanja. *Prostorno-vremenski kontinuum nije moguće razumjeti, doživjeti ni percipirati izvan teorijskoga konteksta i koncepta.*

Naš geografski prostor u stalnom je gibanju u prostoru (revolucija – gibanje oko Sunca) i vremenu (povijesna zbivanja), dio je prostorno-vremenskoga kontinuuma i također ga je nemoguće razumjeti izvan teorijskoga konteksta. Doživljavamo ga u svakodnevnoj percepciji kao trodimenzionalni Euklidov prostor, a neprekinutost u smislu kontinuuma razmatramo kroz zbivanja u vremenu (prostorno-vremenske analize, statistički vremenski nizovi, rekonstrukcija vremenskih zbivanja itd.). Kao vanjska kategorija zbivanja prostorno-vremenski kontinuum jedan je od temelja historijskogeografskoga koncepta. Razmotreni sustav geografskih i povijesnih faktora nedvosmisleno pokazuje da je historijska geografija spojna disciplina prirodnih i društvenih znanosti. Kako je većina faktora uvjetovala izdvajanje samostalnih znanstvenih disciplina unutar prirodnih i društvenih znanosti čiji su istraživački interesi odnosi pojedinog od njih s prostorno-vremenskim kompleksom, očito je i nužno povezivanje prirodne osnove, društvene nadgradnje i povijesnih zbivanja.

U istraživačkom postupku potrebno je testirati *red veličine pojedinog faktora*, prostorno-vremenska zbivanja i potvrditi njihovu ulogu u usmjerivanju događaja. Predmet proučavanja kod historijske geografije uvijek ima dvije determinacije, prirodnu i društvenu (različita značenja i intenziteta), koje se zajednički otkrivaju, objašnjavaju i predviđaju. Zasebno kod povijesti i geografije to nije teorijski princip. Sukladno tome historijska je

geografija istraživačka nužnost postupka znanstvenog otkrivanja logičkog slijeda povijesnih zbivanja i razumijevanja procesa, veza i odnosa u prostorno-vremenskom kontinuumu. To je njezina posebna prednost i razlogom njezine potrebe jačeg etabliranja u znanstvenim sustavima obiju znanosti i znanosti općenito. S obzirom na to da vanjski i unutrašnji predmet orijentacije historijske geografije nisu sporni, za njezino određenje pozicioniranje nužno je razvijati njezine specifične metode i modele rada.

Historijskogeografske zakonitosti već su u njezinu nazivu i definiciji postavljene kao primarni istraživački zadatak. Kroz prostor i vrijeme ponavljaju se prema određenim pravilima i principima nezavisno od djelovanja pojedinih faktora. Često se u kolokvijalnom govoru kaže „kao da se povijest ponavlja”. A ponavljanje povijesti nije ili ne mora biti uvjetovano društvenim faktorima, već nam se čini da se u pojedinim prostorima (regijama, naseljima) nezavisno od razdoblja i društvenog uređenja, stupnja razvoja društva, načina ratovanja i ostalih mogućih društvenih faktora povijesni obrasci ponavljaju. Posebno to vrijedi za odlučujuće prirodne faktore kao što su planinski lanci, visoki prijelazi, velike i duboke rijeke, pustinje i prašume, močvare, tajge, velika jezera, mora. Velika kretanja stanovništva i vojski kroz povijest i kroz takve prirodne faktore odvijala su se gotovo po istom principu ili modelu, iz čega se mogu definirati historijskogeografske zakonitosti. Istovremeno one mogu biti preduvjet predviđanja zbivanja. Primjeri ponavljanja povijesti (definiranja zakonitosti) mogu biti: Kiberski prolaz, Alpe, ruska tajga, hrvatska ravnica...⁴ Za Kiberski se prolaz oduvijek znalo da je to prolaz „kroz koji prolazi povijest”; usmjerivao je povijesne događaje u prostoru. Ruska je tajga (naravno, ne samo ona, jer bi se time umanjilo značenje ljudi i ruske obrane) zaustavila osvajanja francuske vojske u devetnaestome stoljeću i njemačke u dvadesetome, a srijemska je ravnica na primjer imala isto značenje u oslobađanju u Drugome svjetskom ratu i okupaciji Hrvatske u Domovinskom ratu. Navedene bi se primjere u okviru historijskogeografskog pristupa trebalo obraditi i razmotriti u nekom od kasnijih radova.

Zadatak je svake znanosti i znanstvene discipline, pa tako i historijske geografije, prognoziranje (predviđanje), projiciranje i sl. budućih promjena. Pritom se mogu upotrebljavati kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode i modeli ovisno o odgovarajućim vremenskim serijama podataka za geografske procese i povijesna zbivanja. Kvantitativne metode (možemo im pridružiti grafičke i kartografske) u pravilu se za predviđanja rabe kod specijaliziranih istraživanja ili takozvanih *case studies*, a kvalitativne metode i modeli kod općih predviđanja i u pravilu na temelju historijskogeografskih zakonitosti koristeći se svim znanjima i historijskogeografskim spoznajama. U konkretnom prostoru i vremenu definirane zakonitosti u istom okviru moguće je, i potrebno, predviđati prostorno-povijesne promjene, npr. u nekoj regiji (državi, teritorijalnoj organizaciji i sl.). Uvijek je nakon ozbiljnih i detaljnih istraživanja s historijskogeografskog aspekta moguće projicirati slijed događaja (kao primjer mogu poslužiti Hrvatska i BiH) i predviđati kakvi bi događaji vezani uz prostorne organizacije mogli nastupiti nakon niza godina napetosti, ratova, destabilizacije prostora i relativno slabije razvijenosti. Je li moguća nova teritorijalna promjena, novi sukob, podjele, ujedinjenja, pridruživanja itd.? Sve je to prvenstveni zadatak istraživača koji su provodili kontinuirana prostorno-vremenska istraživanja, a ne paušalnih procjena slučajnih sudionika prostorno-vremenskih događanja. Od tog zadatka historijska geografija ne smije odustati.

Nakon postavljenoga teorijskoga koncepta i pristupa definiranja predmeta ili objekta istraživanja, načina prepoznavanja zakonitosti i prognoziranja, kategorizacije skupa faktora i navođenja primjera, identifikacija ili prepoznavanje uloge historijske geografije neupitna je kako na općoj (sustavu znanosti) tako i na granskoj razini, odnosno u sustavu geografije. Na taj način postavljen, tek je prvi korak opće i posebne identifikacije, dok bi njezino sve veće potvrđivanje trebalo uslijediti nizom budućih radova na osnovi istoga teorijskoga koncepta. Pretpostavljamo da će takav pristup biti teorijsko-istraživački izazov u budućim raspravama, javnim izlaganjima i stručno-znanstvenim radovima, s ciljem razvoja historijske geografije i geografije općenito.

Historijska geografija u sustavu znanosti

Svaka znanstvena disciplina, područje ili polje dio je znanstvenog sustava s jasno definiranom granskom i općom pozicijom. Iz te pozicije slijedi i njezino prijelazno značenje prema susjednome predmetnom području, polju i disciplini. To znanost čini otvorenim poljem u kojem nema krutih ograda bez obzira na formalne podjele. Historijska je geografija nedvojbeno geografska disciplina s osnovnom ulogom povezivanja s poviješću, ali je istovremeno znanstveni prijelaz između prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti. Poveznice tog smjera i intenziteta u cijelom sustavu nema, pa je po tome historijska geografija velika posebnost.

Takvo bi joj obilježje (određenje, identitet...) trebalo omogućiti otvoreno znanstveno razvojno polje i pozicioniranje sukladno ulozi koju u povezivanju ima, posebno stoga što u istraživanjima može primjenjivati kartografske metode, naročito metode tematske kartografije, i razmatrati prostorne zakonitosti nastale iz odnosa povijesnih zbivanja s prostornim sadržajima, procesima, vezama i odnosima. Osim toga širina kolegija koji pokrivaju povijesnu i geografsku problematiku omogućuje sagledavanje i razumijevanje objektivne prostorne stvarnosti u vremenu i prostoru (prostorno-vremenskom kontinuumu) znatno realnije od niza drugih srodnih disciplina.

Historijska je geografija zapravo svojevrsna geografija prošlosti, prošlih vremena i odnosa u vrlo složenim i polideterminiranim relacijama geografskoga kompleksa i povijesnih zbivanja. Shvaćenu u koncepcijskom smislu prema svim prethodnim razmatranjima, historijsku bismo geografiju, slično kao i povijest, mogli smatrati učiteljicom života, ali u prostoru i s bitnom pretpostavkom razumijevanja suvremene zbilje i svih oblika prostornog i regionalnog planiranja.

Odnedavno je geografija integrirana, postavljena, pozicionirana i smještena u *interdisciplinarno znanstveno područje*, koje je samo načelno utvrđeno kao takvo. U okviru tog područja nalaze se po predmetu istraživanja vrlo različita polja: geografija, integrativna bioetika, kroatologija, obrazovne znanosti, rodni studiji, biotehnologija u biomedicini i projektni menadžment. Među navedenima jedino je geografija tradicionalna znanost od samih početaka znanstvenih istraživanja. Unutar geografskog polja nalaze se ove grane: *fizička geografija, društvena geografija, regionalna geografija i primijenjena geografija*. Sukladno takvoj podjeli historijska je geografija disciplina geografije i u teorijsko-koncepcijskom smislu ima ključnu ulogu u pozicioniranju svih srodnih grana, polja i disciplina.

ZAKLJUČAK

Nakon postavljanja teorijskoga koncepta komparacijskom analizom radova geografske i povijesne tematike dobiveni su rezultati istraživanja te je zaokružen historijskogeografski teorijski koncept, čijim smo definiranjem potvrdili osnovne hipoteze (pretpostavke).

Teorijske spoznaje izdvojili smo kroz deset temeljnih zaključnih misli:

- 1) *Temeljni identitet historijske geografije kao geografske discipline* utvrđuje se prema jedinstvenom teorijskom konceptu geografije u okviru *vanjskog i unutrašnjeg predmeta geografskog interesa*, nezavisno od ranijih teorijskih i konceptijskih postavki pojedinih autora. Smatramo to velikom i ključnom prednošću geografije.
- 2) *Princip izdvajanja historijske geografije kao samostalne i fundamentalne geografske discipline isti je kao i izdvajanje ostalih disciplina unutar geografije*, a prema prevladavajućim utjecajima (faktorima) na sadržaje, procese, veze i odnose u geografskom prostoru.
- 3) *Historijska geografija* nedvojbeno je i primarno *geografska disciplina* koja *vanjskim predmetom istraživanja (prostorno-vremenski kontinuum)* potvrđuje svoje metodološko-teorijsko jedinstvo s geografskim znanstvenim područjem, a *unutrašnjim predmetom istraživanja (historijskogeografske zakonitosti)* svoju poziciju i razlikovanje od ostalih disciplina geografije.
- 4) Povezivanjem i komparacijom predmeta istraživanja dviju znanosti (povijesti i geografije), različitih istraživačkih pristupa, u specifičan, jasno determiniran *historijskogeografski teorijski koncept*, koji je dio koncepcije suvremene geografije, historijska geografija neosporno zadržava status samostalne i temeljne discipline u okviru geografije.
- 5) Kategorizacijom *povijesnih i geografskih faktora* te njihovom integracijom u složeni prostorno-vremenski kompleks profilirao se primarni istraživački zadatak historijske geografije proučavanja mehanizama razvoja, uzroka promjena i trenutnog stanja prostora potvrđujući time opće zakonitosti iz prošlosti i mogućnost projekcije budućih na temelju definiranih historijskogeografskih zakonitosti.
- 6) Kompleksan, više uvjetovan, primarno interdisciplinarni predmet istraživanja historijske geografije teže je pozicionirati i izdvojiti od predmeta interesa ostalih geografskih disciplina. Pritom se naglasak stavlja na prostorni aspekt *sadržaja, procesa, veza i odnosa* s ciljem jasnijeg određenja historijskogeografske tematike (u sustavu geografije).
- 7) Objašnjavajući prožimanje utjecaja (i stupnjevanje utjecaja) povijesnih i geografskih čimbenika na oblikovanje i preobrazbu prostora u određenom razdoblju, historijska geografija u svoj istraživačko-znanstveni djelokrug uključuje i *predviđanje zakonitosti pojava i procesa* kao ključa logičke organizacije prostora potvrđujući time svoju *funkcionalnu važnost*.
- 8) Jedino historijskogeografski teorijski koncept utemeljen na *međuvjetovanosti* i *uzročnosti* historijskogeografskih zakonitosti, a ne deskriptivnosti i ekstenzivnosti, može svojim spoznajama potvrditi ugled i doprinos razvoju geografije na znanstvenom polju i u društvu.

- 9) Iz svega navedenoga očekuje se jače *etabliranje historijske geografije* u sustavu geografije (i znanosti općenito) kao i jačanje otvorenoga znanstvenog dijaloga što je temelj budućeg razvoja znanstvene misli.
- 10) Historijska geografija je, kao svojevrsna geografija prošlosti ili prošlih zbivanja, ključna poveznica povijesnog i geografskog pristupa razumijevanju logike prostora na Zemljinoj površini (geografskog prostora). Pritom uključuje razmatranje šire uvjetovanosti (prirode i društva) na povijesna zbivanja.

POZIVNE BILJEŠKE

- ¹ Grafenauer, 1990, 7-8.
- ² Pabst, 1990, 38.
- ³ Objašnjenje temeljnog principa njihova rada ovdje nije primarno potrebno za razumijevanje sadržaja, pa ćemo ih samo navesti. To su stratigrafska metoda, dendrokronologija, analiza polena i tipološka metoda (Pabst, 1990, 40-42).
- ⁴ Naveli smo samo osnovne, iako primjera ponavljanja u svjetskoj, osobito u regionalnoj povijesti ima uistinu mnogo.

LITERATURA

- Baker, A. R. H., Gregory, D., 1984: *Explorations in Historical Geography: interpretative essays*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Baker, A. R. H., 2010: On the history and geography of the International Conference of Historical Geographers, *Journal of Historical Geography* 36 (1), 102-104.
- Baker, A. R. H., 2004: On the relations of geography and history, *Historically speaking* 5 (6), 27-39.
- Blanc, A., 1953: Odnos geografije i historije. Prikaz na primjeru zapadne Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 14-15, 35-45.
- Bonnet, A., 2008: *What is geography?*, Sage publication, London.
- Butlin, R. A., 1993: *Historical Geography: Through the Gates of Space and Time*, Arnold, New York.
- Butlin, R. A., 1997: *Historical Geography*, Edward Arnold, London.
- Darby, H., C., 1953: On the relations of geography and history, *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)* 19, 1-11.
- Darby, H. C., 1962: The problem of geographical description, *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)* 30, 1-14.
- Day, M., 2010: Counterfactual reasoning and method in historical geography, *Journal of Historical Geography* 36 (3), 253-260.
- Driver, F., 2010: Historical geography at large, *Journal of Historical Geography* 36 (3), 243-244.
- Edwards, K. J., Jones, P., 1976: The Methodology of Historical Geography, *Journal of Interdisciplinary History* 7 (1), 187-189.
- Fuerst-Bjeliš, B., 1996: *Historijsko-geografski pogled na pitanje prvobitne teritorijalne organizacije Hrvatske*, Acta Geographica Croatica br. 31, 115-124.
- Grafenauer, B., 1990: Osnovni pojmovi o povijesti, u: *Povijest svijeta od početka do danas* (ur. Mirić, M.), Naprijed, Zagreb, 1-30.

- Graham, B., Nash, C., (ur.), 2000: *Modern Historical Geography*, Longman, London.
- Gross, M., 2001: *Suvremena historiografija – korijeni, postignuća, traganja*, Historiae, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Guelke, L., 1997: The relations between geography and history reconsidered, *History and Theory* 36 (2), 216-234.
- Harris, C., 1971: Theory and Synthesis in Historical Geography, *Canadian Geographer* XV (3), 157-172.
- Holdsworth, D. W., 2003: Historical geography: new ways of imaging and seeing the past, *Progress in Human Geography* 27 (4), 486-493.
- Holdsworth, D. W., 2004: Historical geography: the octopus in the garden and in the fields, *Progress in Human Geography* 28 (4), 528-535.
- Holt- Jensen, A., 1999: *Geography: History and Concepts*, A student's guide. Sage, London, 228.
- Janeković-Römer, Z., 2001: Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni, *Radovi* 32/33, 203-220.
- Johnston, R. J., 1984: *Philosophy and Human Geography: an introduction to contemporary approaches*, Edward Arnold, London.
- Kučera, Z., 2008: Historical geography between geography and historiography, *Klaudyan: Internet Journal of Historical Geography and Environmental History* 5 (1), 5-13.
- Lučić, J., 1976/ 77: Prilog pitanju historijske geografije, *Historijski zbornik* XXIX-XXX, 61-76.
- Meinig, D. W., 1989: The historical geography imperative, *Annals of the Association of American Geographers* 79 (1), 79-87.
- Merrens, H. R., 1974: Progress in historical geography, *The Journal of Interdisciplinary History* V, 145-150.
- Meyer, A. H., Strietmelmeir, J. H., 1963: Conceptual Geography in Historical Perspective, u: *Geography in World Society A Conceptual Approach*, New York, 781-782.
- Minca, C., 2001: *Postmodern Geography: theory and praxis*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Naylor, S., 2006: Historical geography: natures, landscapes, environments, *Progress in Human Geography* 30 (6), 792-802.
- Naylor, S., 2005: Historical geography: knowledge, in place and on the move, *Progress in Human Geography* 29 (5), 626-634.
- Ogborn, M., 1999: The relations between geography and history: work in historical geography in 1997, *Progress in Human geography* 23 (1), 97-108.
- Ogilvie, A. G., 1952: The time-element in geography, *Transactions Papers (Institute of British Geographers)* 18, 1-15.
- Pabst, K., 1990: Povijesno istraživanje geografskog razvoja, u: *Povijest svijeta od početka do danas* (ur. Mirić, M.), Naprijed, Zagreb, 30-52.
- Rogić, V., 1982: *Regionalna geografija Jugoslavije, Knjiga 1: Prirodna osnova i historijska geografija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Rogić, V., 1992: Postanak i mijene hrvatskog teritorija (Historijska geografija Hrvatske), *Geografski horizont* 2, 67-75.
- Stipišić, J., 1972: *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šterc, S., 1986: O suvremenom geografskom objektu istraživanja s posebnim osvrtom na demogeografiju, *Geografski glasnik* 48, 99-121.
- Šterc, S., 1989: Geografski prostor – objektivna stvarnost ili geografska irealnost?, *Geografski glasnik* 51, 143-153.
- Thrift, N., 1977a: Time and theory in human geography: part I., *Progress in Human Geography* 1, 65-101.
- Thrift, N., 1977b: Time and theory in human geography: part II., *Progress in Human Geography* 1, 413-457.
- Williams, M., 1994: The relations of environmental history and historical geography, *Journal of Historical Geography* 20 (1), 3-21.
- Woods, R., 1982: *Theoretical population geography*, Longman, New York.

SUMMARY

Historical Geography - the Basic Identity of the Geography Discipline

Monika Komušanac, Stjepan Šterc

The main objective of this work is to define the position of historical geography within the very field of geography, to position it towards historical science, to define its interdisciplinary status and the subject-matter of the research, to single out the factors that affect the historical geography reality, to examine the laws of the historical-geographical processes and relationships, and to identify its position among the natural and social sciences. The aforementioned system is to be found within the frame of historical geography and its theoretical concept and approach.

Being the link between the scientific fields of geography and history - in other words, the link between the interdisciplinary and social field of science - the historical geography approach **must satisfy the theoretical concepts and the research methods of both fields alike.** The subject-matter of historical geography differs somewhat, since it examines complex relationships between nature, society and historical events in the space time continuum.

Historical science, by its basic definition widely accepted on the educational and expert level, validates the basic interest: **History is social science which reveals the relationship between the activity of human beings, and which researches, determines, interprets and reflects the history of Humankind.** Although this definition could lead us into debate, we do accept it and are starting a discussion in the field of historical geography.

The theoretical concept of geography determines, by its specific subject-matter of research, the relationships of the physical and geographical ground and the social and geographical structure in the determined and defined space. The important feature of geography reflects itself in the possibility of detachment of the inner and outer object. The outer geographical object is a geographical space on the geographical surface in the atmosphere up to 5 metres in height above the every point of that surface. That surface is slanted and not Euclidian, but in the real world we perceive it as classic Euclidian, in 3 dimensions.

The surface of the Earth is two-dimensional and is made up of forms on the land and sea surface and/or under water (depending on the point of view). It differs from the geographical surface that consists of all forms on Earth, including the materialized shapes of social structure and the sea surface. It is final and measurable and it is a foundation for determining the geographical space.

The definition of geography is as follows: ***"Geography is an interdisciplinary scientific field which, through the unique system of physical-geographical and social-geographical disciplines, examines, explains, plans and predicts the existing relationships and reflections in geographical space (contexts, processes, relationships and links; existing***

ones and/or the ones that have been materialized into a new shape and in a new place on the geographical surface), which came into existence through the interference of natural elements (factors) and/or social factors (elements), with the aim to find, explain and predict the laws in the process of their transformation and valorization.

Since historical geography is a discipline that falls within the field of geography, it is clear that its subject-matter is connected to the subject-matter of geography, the only difference being the fact that the time component has been introduced in the theoretical concept of the outer object, resulting in the outer object being a space time continuum. Much like the geographical space, the space time continuum is a theoretical category which is perceived through statistical time rows and similar markers.

”Historical geography is a scientific discipline within the frame of geography which aims to examine, explain, plan and predict the relationships and reflections in geographical space (contexts, processes, relationships and links; existing ones and/or the ones that have been materialized into a new shape and in a new place on the geographical surface), which came into existence through the interference of complex geographical factors and historical events, having the task to explain the objective spatial reality.”

The complexity of the space time continuum and the complex factors that influence the geographical context, processes, relationships, links, and historical events are reflected in its division.

– physical-geographical factors: ground, vegetation, geological-mineral surface, landforms, waters , the climate, astronomy factors, natural disasters...

– social-geographical factors: population, settlements, traffic, economy, industry, trade, tourism, culture, politics...

– historical factors: individual, community, society, space, time, space time continuum, activities, art, culture, religion, scientific cognition, wars, revolutions, politics...

The system of aforementioned factors (individual factors and group factors alike) has been more or less dominant through different space and time periods, and the very relationship between those factors and historical events is the foremost task of historical geography research. It is a so-called inner object. A group of historical-geographical factors in space and time are continuously active (although it is clear that some of the individual factors are sometimes interrupted in space and time), which shows that the so-called outer object is a space time continuum.

The laws of historical geography are included in the basic definition of historical geography and are therefore its main agenda, and they tend to repeat themselves under certain rules and principles, independently of the activity of the other individual factors. This might seem as if ”history is repeating itself”. In that way, the prediction of future events, one of the main tasks of historical geography is possible.

Historical geography is a kind of geography of past events, past times and relationships, and it could be called ”the teacher of life” in the geographical space. The subject-matter being as complex as it is, the linking of the various similar scientific fields makes geo-

graphy, therefore historical geography as a whole, too, a discipline in the interdisciplinary scientific field. This position gives it depth and complexity in the prediction and discussion of the objective space reality in time.

Primljeno (Received): 04 – 11 – 2010

Prihvaćeno (Accepted): 17 – 11 – 2010

Monika Komušanac, studentica 5. godine
studija geografija-povijest nastavnički smjer
na Sveučilištu u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II, Zagreb
e-mail: mkomusanac@gmail.com

Mr. sc. **Stjepan Šterc**, viši predavač
Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II, Zagreb
e-mail: sterc@geog.pmf.hr